

МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

М.В. Шипко

аспірантка кафедри практичної психології
Запорізького національного університету
shipko-m@mail.ru

Шипко М.В. Модель розвитку етичної свідомості студентської молоді. В статті обґрунтовано необхідність розробки моделі та впровадження програми цілеспрямованого розвитку етичної свідомості студентської молоді. На підставі теоретичних засад дослідження побудовано модель розвитку етичної свідомості студентської молоді. Модель містить психологічні чинники, напрямки розвивальної програми, психологічну структуру етичної свідомості, критерії та показники розвитку її компонентів. Розкрито динамічний аспект розвитку етичної свідомості, що втілюється у взаємозв'язку всіх складових моделі. Розглянуто психологічні чинники розвитку етичної свідомості студентської молоді; продемонстровано їх взаємозалежність та взаємозумовленість. Представлено критерії та показники розвитку етичної свідомості студентської молоді. Презентовано програму розвитку етичної свідомості студентів; наведено її напрямки розвивальних заходів, методологічну основу, мету і завдання, механізми розвитку етичної свідомості студентської молоді.

Ключові слова: етична свідомість, критерії розвитку етичної свідомості, моральна рефлексія, особистісна рефлексія, етична рефлексія.

Shypko, M.V. Development model of the ethical consciousness of the student youth. The author of the article substantiates the need for elaboration and implementation of the model and the program of the telic development of the student youth's ethical consciousness. Based on the theoretical foundations of the research, a development model of the student youth's ethical consciousness has been built. The model includes psychological factors of development, main directions of the program, psychological structure of the ethical consciousness, criteria and indicators of its components. The dynamical aspect of the ethical consciousness, which is embodied in the relationship of all components of the model, has been revealed. In the article there have been considered psychological factors of student youth's ethical consciousness development: assimilation of moral norms and categories; adoption of social norms and ethical requirements; moral values; ego-identity; autonomy; emotional attitude to the ethics categories. The interdependence and the conditionality of these factors has been demonstrated. The model contains criteria and indicators of the development of the student youth's ethical consciousness. The criteria include the following: assimilation of the moral norms and categories, subjectification of the moral system, meaningfulness of the ethical vision of the world. The program of the development of the student youth's ethical consciousness has been presented. The content of the program includes directions of the developing measures, methodological framework, goals and objectives, mechanisms of development of the student youth's ethical consciousness. Promising directions of further researches concern the implementation of the program of the development of the student youth's ethical consciousness; presentation of the approbation results of the elaborated program.

Keywords: ethical consciousness, criteria of the ethical consciousness development, moral reflexion, personal reflection, ethical reflection.

Постановка проблеми. Сучасна суспільно-політична та економічна ситуація в Україні наразі є такими, що інтереси національної безпеки, соціального і культурного благополуччя постійно вимагають звернення до проблеми морального відродження особистості, розвитку її етичної свідомості.

В контексті розвитку сучасної науки вивчення етичної свідомості особистості набуває особливої актуальності, адже саме етична свідомість зумовлює характер етичних відносин людини, її моральну позицію, вчинки і поведінку в цілому. Без сформованості ставлення до понять про добро і зло, обов'язок, совість, справедливість, честь і гідність, свободу і відповідальність, щастя і сенс життя, а також уявлень про моральний ідеал неможливі ні взаємодія зі світом, ні розвиток особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах філософії етична свідомість вивчалась В.П. Кобляковим (взаємопроникнення моралі та етики в процесі культурно-історичного розвитку); П.А. Ландесманом, О.І. Титаренком (етико-філософське дослідження структур етичної свідомості); Ю.В. Согомоновим (становлення світоглядних уявлень); І.С. Коном (інтерналізація соціальних норм в культурно-історичному плані). У психологічній науці дослідженням етичної свідомості займалися: В.В. Турбан (особливості становлення етичної свідомості в онтогенезі); А.В. Бездухов (етична свідомість вчителя); Л.М. Антілогова (психологічні механізми розвитку етичної свідомості); Р. Мурхед, В. Хінслі (етична свідомість приватних та корпоративних юристів); Д. Перкінз (етична свідомість споживачів); Е. Амадо (розвиток етичної свідомості школярів). Теоретичні аспекти цього феномену висвітлено у дослідженнях Г.О. Балла (аналіз взаємодії добра і зла у соціальній поведінці); Ю.М. Швалба (рефлексивні характеристики свідомості у процесі діяльності цілепокладання);

І.С. Булах; Р.В. Павелківа; М.В. Савчина (розвиток моральної свідомості та самосвідомості особистості).

Незважаючи на представленість досить широкого спектру досліджень окремих аспектів етико-морального розвитку особистості, у наукових працях майже не приділяється увага дослідженню специфіки розвитку етичної свідомості молоді у період підготовки у вищому навчальному закладі, а також розробці шляхів оптимізації розвитку етичної свідомості студентської молоді у системі вищої освіти.

Мета статті – презентувати модель розвитку етичної свідомості студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів.

Незважаючи на те, що розвиток етичності і є загальною віковою тенденцією розвитку особистості, результати проведеного нами емпіричного дослідження засвідчили, що стихійний розвиток етичної свідомості в студентському віці є недосконалим та недостатнім; у діяльності молодих людей превалює тенденція до відтворення соціальних норм і поведінкових стереотипів. Водночас, актуальними постають такі аспекти етико-морального розвитку, як осмислення особистістю етичних знань, емоційного переживання моральних норм та їх критичного осмислення, формування етичних домагань і перетворення їх у внутрішній регулятор поведінки та власну етичну активність. Зазначене обумовило об'єктивну необхідність розробити експериментальну модель та обґрунтувати програму розвитку етичної свідомості студентської молоді.

При моделюванні процесу розвитку етичної свідомості ми виходили з припущення, що цілеспрямований психолого-педагогічний вплив на розвиток етичної свідомості студентської молоді, який буде здійснено через актуалізацію психологічних чинників та впровадження комплексної розвивальної програми, буде сприяти досягненню позитивної динаміки розвитку всіх компонентів етичної свідомості.

При розробці моделі нами також враховуються основні положення психологічних теорій свідомості (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, В.П. Зінченко, О.М. Леонтьєв, В.М. М'ясищев, С.Л. Рубінштейн, Ю.М. Швалб); загальні теоретичні концепції становлення і розвитку моралі, моральної свідомості та самосвідомості в онтогенезі (І.С. Булах, Л. Колберг, К. Гілліган, М.Й. Боришевський, Р.В. Павелків, Ж. Піаже, М.В. Савчин, Є.В. Субботський, В.Е. Чудновський, С.Г. Якобсон та ін.); концептуальні засади дослідження етичної свідомості (А.В. Бездухов, В.В. Турбан). Спираючись на зазначені наукові положення, а також враховуючи результати емпіричного дослідження, нами була запропонована експериментальна модель розвитку етичної свідомості студентської молоді (рис.1.).

Розроблена модель дозволяє ґрунтовно пояснити реалізацію психолого-педагогічної програми та наочно представити динамічний аспект розвитку етичної свідомості, що втілюється у взаємозв'язку всіх складових моделі – психологічних чинників розвитку, напрямків роботи і розвивальних заходів, критеріїв і показників розвитку, структурних компонентів етичної свідомості.

Центральним елементом моделі розвитку етичної свідомості студентської молоді нами визначаються *психологічні чинники*, які мають бути актуалізовані в процесі навчально-виховного впливу. На основі теоретичного аналізу соціальної ситуації розвитку пізньої юності – ранньої дорослості та його узгодження із структурою етичної свідомості до цих чинників було віднесено: засвоєння моральних норм та категорій; прийняття соціальних норм і етичних вимог; моральні цінності; еґо-ідентичність; автономність; індивідуальні значення категорій етики.

При розробці моделі розвитку етичної свідомості студентської молоді ми виходимо з того, що означені чинники мають бути взаємопов'язаними, взаємозалежними та взаємозумовленими. Так, засвоєння особистістю моральних норм сприяє утворенню мотивів та механізмів її моральної поведінки, оскільки особистість усвідомлює ці принципи і норми як принципи і норми власних вчинків. В той же час, моральна поведінка особистості залежить від її особистого ставлення до тих чи інших моральних категорій, норм, адже справжнє моральне переконання, має бути завжди забезпечено відповідним афективним ставленням до життя [4].

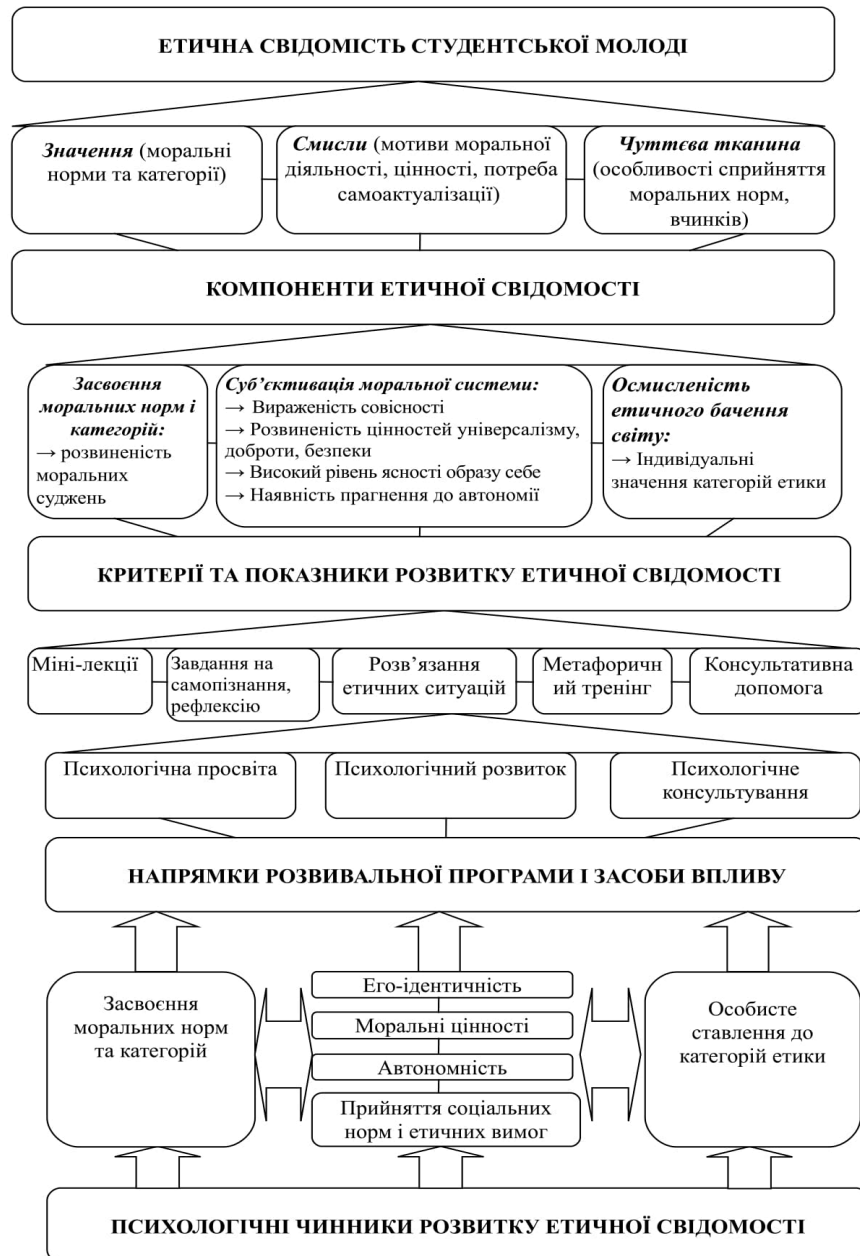

Рис.1. Модель розвитку етичної свідомості студентської молоді

Особистісні цінності, які є одночасно когнітивними та мотиваційними утвореннями, також виступають підставою для осмислення та оцінки особистістю моральних норм, оточуючих її соціальних об'єктів та ситуацій. В свою чергу, прийняття молодого людиною системи моральних цінностей, ставлення до моральних норм, потреба самоактуалізації проявляються кризою ідентичності, а отже впливають на становлення его-ідентичності особистості. Водночас, необхідність самоактуалізації та набуття ідентичності особистості пов'язана з її прагненням до відносної автономії і свободи морального вибору. Саме цілеспрямована актуалізація зазначених чинників може сприяти більш успішному розвитку етичної свідомості студентської молоді.

Визначені психологічні чинники узгоджуються зі структурною організацією етичної свідомості, яка певним чином відтворює структурні компоненти свідомості у теорії О.М. Леонтьєва: значення, смислу, чуттєвої тканини [8; 9]. В етичній свідомості зміст цих структур й характер зв'язків та відношень між ними диктується специфікою індивідуальної етичності, моральності та особливостями соціальної ситуації розвитку особистості студентського віку. Виходячи з цього, *трикомпонентна*

структура етичної свідомості студентської молоді представлена значеннями, які виражаються моральними нормами й категоріями; смислами, які виражаються особистісними цінностями, мотивами моральної поведінки, потребою в самоактуалізації; чуттєвою тканиною, яка характеризується особливістю сприйняття норм моралі, подій та вчинків.

У запропонованій моделі також представлено *критерії* розвитку етичної свідомості, які співвідносяться з її структурною організацією та змістовним наповненням. Наявність позитивної динаміки числових показників студентів за цими критеріями може свідчити про активний процес розвитку етичної свідомості. Критерієм розвитку компонента «значення», ґрунтуючись на концептуальних положеннях К. Гілліган, Л. Колберга, Р.В. Павелківа, Ж. Піаже, М.В. Савчина, В.В. Турбан можна визначити *засвоєння моральних норм і категорій*, тобто опанування особистістю в процесі онтогенезу встановлених в соціумі правил, принципів, традицій; дотримання імпліцитних патернів і правил поведінки, соціальних норм.

Критерієм розвитку компонента «смисли» слід вважати *суб'єктивізацію моральної системи* (А.В. Бездухов, В.П. Бездухов, Н. Булл, Т.В. Жирнова, У. Кей, І.О. Кочарян, І.С. Кона, А.А. Фурман), тобто вироблення особистісних смислів моральної поведінки, цінностей, відчуття відповідальності за дотримання соціальних і моральних норм.

Для компонента «чуттєва тканина» критерієм розвитку, на основі досліджень Н.Г. Капустіної, Ю.В. Согомонова, В.В. Турбан, П.М. Якобсона, Т.С. Яценко може виступати *осмисленість етичного бачення світу* – усвідомлений емоційний відгук (М.І. Дьяченко, Л.О. Кандилович [5, с.39]) на етичні явища, переживання етичних критеріїв добра та зла. Однак на констатувальному етапі дослідження було встановлено, що в студентській молоді переважає середній і низький рівні розвитку етичної свідомості, а також відзначено тенденцію до зниження показників етичного розвитку в студентів старших курсів. Зазначена обставина вказує на необхідність цілеспрямованої актуалізації визначених психологічних чинників з метою позитивних динамічних зрушень за компонентами етичної свідомості.

Важливим елементом моделі виступає комплексна програма розвитку етичної свідомості молоді. *Метою* програми розвитку визначено здійсненні систематичного і цілеспрямованого впливу на розвиток етичної свідомості студентської молоді за рахунок посилення визначених психологічних чинників.

Конкретні завдання програми наступні:

- активізувати у молоді потребу в етичному розвитку;
- забезпечити засвоєння теоретичних знань щодо сутності, специфіки та особливостей розвитку моральної та етичної свідомості;
- актуалізувати потенційні можливості етичного саморозвитку учасників експерименту;
- сприяти гармонізації уявлень про власне «Я» завдяки осмисленню власних цінностей, мотивів моральної поведінки, прагнення до самоактуалізації;
- розвинути навички здійснення осмисленого морального вибору та вчинків;
- сприяти формуванню власної етико-моральної системи та суб'єктивного ставлення до етико-моральних явищ.

Методологічну основу розвивальної програми склали положення особистісно орієнтованого (Г.О. Балл, Д.О. Белухін, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, І.С. Булах, Л.В. Долинська, В.В. Рибалка, І.С. Якиманська), діалогічного (Г.О. Балл, Л.Г. Дмитриєва, Л.В. Долинська, Н.М. Дятленко, В.О. Медінцев, Н.Г. Мокшина), ціннісно-сислового (О.М. Гончарова, Н.В. Ключєва, В.С. Поздняков, Ю.В. Федотова, А.І. Шемшуріна), проблемно-методологічного (А.В. Бездухов, Ю.М. Кулюткін, О.К. Позднякова, Г.С. Сухобська) підходів; принципи гуманізму та демократизації, науковості, системності та оптимізації.

Відповідно до експериментальної моделі програма організується за трьома напрямками:

1. Психологічна *просвіта*, яка спрямована на вирішення наступних завдань: сформувати в студентів розуміння необхідності моральної поведінки в різних сферах життя, а також важливість вироблення власного ставлення до моральних і соціальних норм; мотивувати студентів на активну роботу з розвитку етичної свідомості.

2. Психологічний *розвиток*. Цей напрямок роботи передбачає здійснення формульованого впливу на етико-моральний розвиток респондентів за допомогою спеціальних методів та прийомів:

метафоричного тренінгу, вирішення завдань на самопізнання та рефлексію, обговорення та розв'язання моральних дилем.

3. Психологічне *консультування*, реалізоване у вигляді індивідуальної роботи зі студентами. Консультативна допомога, спрямована на розв'язання особистісних конфліктів, які можуть виникати в процесі розвитку етичної свідомості (наприклад, розв'язання суперечностей, що виникли у молодій людині між зміненими уявленнями про систему моралі і звичним способом поведінки).

У результаті аналізу наукових розробок щодо структурної організації та функціонування етичної свідомості [1; 2; 7], теоретичних положень особистісно орієнтованого підходу, який був обраний нами у якості концептуальної основи розвивальної програми, а також в процесі аналізу експериментальних даних дослідження, інтегральним механізмом розвитку етичної свідомості студентської молоді було визначено рефлексію – моральну, особистісну, етичну.

Моральна рефлексія студента, на думку В.П. Бездухова і О.К. Позднякової, – є осмислення ним «Я» серед людей (простір відносин), є діяльність його свідомості з дослідження своїх взаємодій, коли молода людина подумки сперечається з собою і з іншими, обґрунтовує свою моральну позицію або моральну позицію іншого, виправдовує себе або іншого. Етичний рівень рефлексії є осмислення студентом особистісного «Я» серед своїх цілей, мотивів, настанов, це є діяльність його свідомості з дослідження власних цілей, мотивів, настанов по відношенню до себе [3]. В.В. Турбан, «матеріалізуючи» онтогенез етичної свідомості, зауважує що рефлексія виникає з постанням смислової неузгодженості, при цьому етична рефлексія має предметом авторитет, на який орієнтується суб'єкт. Саме цей авторитет і пропонує форму (взірці, накази, вимоги тощо) ставлення до світу й моралі зокрема [7, с.322].

Під особистісною (рефлексією) розуміється дослідження самою людиною своєї афективно-потребової сфери, що виникає лише в процесі спілкування, до того ж переважно в конфліктних ситуаціях. Здійснюючи особистісну рефлексію, людина досліджує свій внутрішній світ і поведінку у зв'язку з переживаннями інших людей, учасників соціальної взаємодії. В результаті такого дослідницького процесу людина постає перед собою в новому світлі, оскільки співвіднесення своїх почуттів і переживань з почуттями і переживаннями іншої людини, аналіз і розуміння своєї поведінки дозволяє їй побачити децентровано конфліктну ситуацію й себе, що сприяє більш адекватній оцінці власної поведінки [6, с. 22].

Таким чином, рефлексія є тим механізмом, який, завдяки якому особистістю здійснюються роздуми про смисл моральних імперативів, з приводу норм, звичаїв, вибору, здійснюється розв'язання моральних суперечностей, з якими стикається кожна людина. Завдяки рефлексії особистість не просто механічно порівнює свою модель поведінки з соціальною нормою, відображаючи своє позитивне чи негативне ставлення до неї, а переживає все це у формі почуття задоволення чи незадоволення, захоплення чи осуду [7, с.383]. Саме тому зміст роботи в напрямку інтенсифікації рефлексивних умінь, як основи для посилення визначених чинників, а отже й розвитку етичної свідомості, складає основу програми.

Отже, запропонована модель розвитку етичної свідомості та розроблена на її основі комплексна програма передбачають посилення психологічних чинників за рахунок активізації моральної, особистісної та етичної рефлексії, що може сприяти розвитку етичної свідомості студентської молоді.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. В статті обґрунтовано необхідність розробки моделі та впровадження на її основі програми цілеспрямованого розвитку етичної свідомості студентської молоді у зв'язку з тим, що етичний розвиток молодих людей є недостатнім, з превалюванням тенденції до відтворення соціальних норм і поведінкових стереотипів. На підставі теоретичних засад дослідження побудовано модель розвитку етичної свідомості студентської молоді, яка містить психологічні чинники, напрямки розвивальної програми, психологічну структуру етичної свідомості, критерії та показники розвитку її компонентів.

Перспективним напрямом розвитку наукової проблематики надалі вбачається подальша розробка та впровадження програми розвитку етичної свідомості студентської молоді за рахунок актуалізації визначених психологічних чинників.

Список використаних джерел

1. Антилогова Л.Н. Психологические механизмы развития нравственного сознания личности: дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 /Лариса Николаевна Антилогова; Новосибирский государственный педагогический университет,1999. – 434с.
2. Бездухов А.В. Концепция и модель формирования этического сознания будущего учителя : автореф. дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Артем Владимирович Бездухов; Поволж. гос. соц.-гуманитар. акад. – Самара, 2014. – 50 с.
3. Бездухов В.П. Морально-этическая рефлексия учащегося / В.П.Бездухов, О.К.Позднякова // Известия Самарского научного центра РАН. – 2010. – Т. 12. – № 3(3). – С. 575–577.
4. Братусь Б.С. Нравственное сознание личности (Психологическое исследование)/Б.С.Братусь. – М.:Знание, 1985. – 64с.
5. Ильин Е.П. Эмоции и чувства 2-е изд. : [перераб. и дополн.] / Е.П. Ильин – СПб. : Питер, 2013. – 783 с. – (Мастера психологии).
6. Психологічні закономірності розвитку громадської свідомості та самосвідомості особистості : у 2-х т. – Т. 2. / за загальною редакцією М. Й. Боришевського. – К. : Дніпро, 2001. – 308 с.
7. Турбан В.В. Становлення етичної свідомості в онтогенезі: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Вікторія Вікторівна Турбан ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2013. – 487с.
8. Шевченко Н.Ф. Етична свідомість: філософсько-психологічний зміст / Н.Ф.Шевченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2015. – № 5. – С.120–124.
9. Шевченко Н.Ф. Професійна свідомість практичного психолога: структура та специфіка функціонування // Психологія і суспільство. 2009. — №4. — С.167-180.

References translated and transliterated

1. Antilogova L.N. Psihologicheskie mehanizmy razvitija npravstvennogo soznaniya lichnosti: diss.... d-ra psihol. nauk: 19.00.01 [Psychological mechanisms of moral consciousness development of the person] / Larisa Nikolaevna Antilogova; Novosibirskij gosudarstvennij pedagogicheskij universitet, 1999. – 434 p.
2. Bezduhov A.V. Problema sushhestvovaniya jeticheskogo soznaniya uchitelja [The problem of existence of ethical consciousness of the teacher] / A.V. Bezduhov // Izvestija Samarskogo nauchnogo centra Rossijskoj akademii nauk. – t. 15. – #2(3), 2013, P.576–580.
3. Bezduhov V.P. Moral'no-jeticheskaja refleksija uchashhegosja [Moral and Ethical Reflection of the Student] / V.P.Bezduhov, O.K.Pozdnjakova // Izvestija Samarskogo nauchnogo centra RAN. – 2010. – Т. 12. – # 3(3). – P. 575–577.
4. Bratus' B.S. Npravstvennoe soznanie lichnosti (Psihologicheskoe issledovanie) [Ethical consciousness of the personality] / B.S. Bratus'. – М. : Znanie, 1985. – 64 s.
5. Il'in E.P. Jemocii i chuvstva 2-e izd. : pererab. i dopoln. [Emotions and feelings] / E.P. Il'in – SPb. : Piter, 2013. – 783 p. – (Mastera psihologii).
6. Psihologichni zakonomirnosti rozvytku gromads'koi' svidomosti ta samosvidomosti osobystosti: u 2-h t. – Т. 2. [Psychological patterns of development of social consciousness and self- consciousness] / za zagal'noju redakcijeju M. J. Boryshevs'kogo. – К. : Dnipro, 2001. – 308 p.
7. Turban V.V. Stanovlennja etychnoi' svidomosti v ontogenezi: dys. ... d-ra psyhol. nauk: 19.00.07 [The formation of ethical consciousness in ontogenesis] / Viktorija Viktorivna Turban ; In-t psihologii' im. G.S. Kostjuka APN Ukrainy, 2013. – 487p.
8. Shevchenko N.F. Etychna svidomist': filofs'ko-psykholohichnyy zmist [Ethical consciousness: philosophical and psychological contents] / N.F.Shevchenko // Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Psykhologichni nauky». – 2015. – # 5. – P.120–124.
9. Shevchenko N.F. Profesijna svidomist' praktynogo psykologa: struktura ta specyfika funkcionuvannja [Professional consciousness of practical psychologist: structure and specific of functioning] / N.F.Shevchenko // Psihologija i suspil'stvo, 2009. – #4, pp. – 167-180.